

Baráth Katalin

A magyar futball útilevél-irodalma és a globális identitás problémája (1911–1939)*

„Hiába, nincs nyugtom. Minden rendben van, minden rendben megy, kényelmesebb helyet elképzelni sem lehetne, tisztelnék, nem avatkoznak bele a munkámba és mégis másutt szeretném már magamat látni. Hogy hol?... Nem tudnám határozottan megmondani. Öt-tíz helyen a világ legkülönbözőbb tájékán... Öregszem!... A kispadon, a mérkőzéseken unatkozom. De kell nézmem, mert megfizetik. Hétközben négyszer is a pályán, az edzésen. Néha csömöröm van a labdától. [...] Nem tudom analizálni magamnak a nyugtalanságomat, vándor véretem.”

Orth György, a perui válogatott edzője az 1950-es évek végén küldte e sorokat Budapestre.¹ Az MTK európai hírű aranycapatának² egykori támadója már 16 évesen bemutatkozhatott a válogatottban, és a húszas évek talán legnagyobb magyar futballcsillagának számított. Ám egy osztrák ellenfél kemény belépője véget vetett játékos-pályafutásának, és mindössze 29 évesen Chilébe távozott edzősködni (1930). Dolgozott Olasz-, Német- és Franciaországban, Argentínában, Mexikóban, Kolumbiában, Peruban, hogy végül Európában, a Porto kispadján érje a halál (1962).³

Orth a két világháború közötti futballéletnek korántsem az egyetlen magyar vándormadara volt. A honi labdarúgók szó szerint csapatostul szálltak vonatra, hajóra, hogy közeli és távoli vidékek, elsősorban Európa és Amerika gárdáihoz csatlakozzanak játékosként és/vagy trénerként, hosszabb-rövidebb magyarországi kitérőkkel. Miközben az I. világháború lezárása csak szaporította a határokat, a gazdasági világválság után pedig – bár azzal nem feltétlenül összefüggésben – a futballban is egyre-másra születtek a vándorlást korlátozó intézkedések,⁴ a hazai

* A tanulmány az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült (a projekt száma: 0322107).

¹ A levélrészleteket pontos adatolás nélkül tette közzé: Fekete 1963: 148.

² Az elismert angol szakíró, Jonathan Wilson külön könyvet szentelt (magyarul: Wilson 2020) annak – az Aranycsapat-fókuszú hazai futballtörténetet erősen árnyaló – narratívának, miszerint az MTK olyan megtermékenyítő sportszakmai hatást gyakorolt a futballvilág 1956 előtti fejlődésére, mint a Barcelona 20. századvégi gárdája: Wilson 2021.

³ Balogh 2017.

⁴ A nagy 19–20. századi migrációs hullámok – csakúgy, mint a gyarmatosító és gyarmatosított államok viszonya – inkább közvetett hatást gyakoroltak a futballmigrációra. A kibocsátó országok és a külhoni kolóniák közötti kapcsolat ma is megkönnyíti bizonyos útvonalak rendszeres igénybevételét; közzismert fejleménye az olasz és dél-amerikai oda-vissza vándorlás, amely akkor is zajlott – a „visszatérők” (*rimpatriati*) honosításával –, amikor a fasiszta Olaszország tiltotta külföldi játékosok szerződését. Ugyanígy a célországok magyar kolóniái, szervezetei is vitális

labdarúgás szakemberexportja előtt mintha nem létezett volna akadály: az érdekes sportférfiak olyan természetességgel kapaszkodtak föl egy-egy Párizsba, Berlinbe, Krakkkóba vagy épp Isztambulba induló gőzösre, akár a hűvösvölgyi villamosra.

Honnan ez a kozmopolita szellem a nemzetállami bezárkózás hűvös korszakában? Miféle átrendeződés zajlott le a vándorlók identitásában, amely alkalmassá tette őket a kultúra-, ország- vagy akár kontinensváltások pszichés sokkjának elviselésére?⁵ A futballkapcsolatok hálójának e sűrűjében kialakulhatott-e az úgynevezett *globális identitás*, amelyről az utóbbi évtizedek globalizációs szakirodalmában gyakorta esik szó? Vagyis az (Orth kifejezésével élve) „országok cserélgetése” eredményezhetett-e valamiféle *homo globalist*? Miként érhető tetten (ha egyáltalán) a globális identitás fogalma történeti fölfogásban?

E kérdések megválaszolásához mindenekelőtt a külföldi futballkirándulások nyomán sarjadt műfajt, a napi- vagy sportlapokban közzétett beszámolókat, az *úti*-, később: *portyaleveleket* hívom segítségül, amelyek számolhatatlan tömegben keletkeztek a túraidőszakokban, elsősorban a bajnokságok szüneteiben. Ezek a változó színvonalú elbeszélések, amelyek néha egzotikus díszletek közt zajló, folytatásos kalandregényhez, néha meg tömör, száraz tánckoreográfia-leíráshoz hasonlítanak, a média vagy az útleírás-irodalom történetére nézve sem érdektelenek. Közhelyszerűségeik ellenére bőséges információkkal látják el olvasójukat arról, hogyan utaztak a kor kiváltságosabb⁶ magyarjai a világban, mit jelentett nézőpontjukból ez a világ, és – helyzettől függően – milyen szerepekre vállalkoztak vagy épp kényszerültek, milyen tapasztalatok formálták egyéni és kollektív azonosságtudatukat.

A MAGYAR FUTBALL KILÉPÉSE A VILÁGSZÍNPADRA

A futball globalizációjának első szakasza, azaz a világszintű elterjedés záróeseményét a szaktörténészek gyakran az első, Uruguayban rendezett világbajnoksággal

szerepet játszottak a futballtúrák létrejöttében: Taylor 2006. Közvetlenül azonban, úgy hiszem, a sport belső dinamikája állítja elő a vándorlás *push* és *pull* tényezőit. A nemzeti sikerek vágya például rendszerint a territorializáció malmára hajtja a vizet, a légiósk kiszorításában öltve testet. (A harmincas években ez az óhaj vetett véget a magyar játékosok Olaszországba özönlésének is.) Ugyanez a jelenség viszont kifejezett igényt teremt a fejlettebb futballkultúrájú nemzetek szakembereire – ezek az okok mozgathatták a két világháború közötti magyar futballmigrációt is, tekintetbe véve, hogy általános kivándorlási hullámok ebben az időszakban nem detektálhatók: Puskás 1981: 737.

⁵ A kiszakadás a szokott közegből és az új kultúra(k)hoz igazodás (így a globalizáció multikulturalizmusa is) kifejezett stresszhatással jár: Pikó 2019.

⁶ A futballista utazók kiváltságossága viszonylagos: az utazás lehetősége jellemzően másod- vagy harmadosztályú fülkét és általános takarékoskodást jelentett. Megjegyzendő, hogy a túrák nyilvánosan közzölt pénzügyi adatai – költségek és bevételek – „kemény” források híján ellenőrizhetetlenek, publikálva viszont alkalmasak lehetnek arra, hogy egy-egy klub imázsának és anyagi helyzetének megítélését aktuálisan befolyásolják.

(1930) azonosítják. Az első vébé ilyen értelemben inkább szimbolikus befejezésnek tekinthető, hiszen a végső győzelemért mindössze 13 nemzet válogatottja küzdött (Európából csupán a belgák, franciák, jugoszlávok és románok) – érthető tehát az is, ha egyesek legfőbb transznacionális vagy regionális jelenségként könyvelik el. Ezzel szemben Matthew Taylor fölhívja a figyelmet, hogy a futball elterjedésében kezdetektől szerepet játszott a kozmopolita szemlélet, és hosszan sorolja az egyes országok futballalapítóit, akik külföldi utazásaik, tanulmányaik során ismerkedtek meg a játékkal, valamint a briteket, akik egy-egy világot behálózó vállalkozás alkalmazásában állva exportálták a futballt a 19–20. század fordulóján.⁷ Taylor azt hangsúlyozza – kissé determinisztikus élel –, hogy az iparosodás, szabadkereskedelem és (gyarmat)birodalmiság hajtotta 19. századi globális integráció egyenesen előfeltétele volt a terjedésnek, így a világfutball létrejötte nem elkülönülő folyamatnak, hanem a globalizáció termékének tekinthető.

A játék meghonosodása Magyarországon sem lett volna elképzelhető sem az Angliába utazó vagy más nyugati országok brit kolóniáival kapcsolatba kerülő magyarok, sem a – gyakran Bécs közbejöttével – Magyarországra delegált britek (írógép-kereskedők vagy épp bányamérnökök) nélkül. Az elsajátítás korának passzív, nagyjából 1910-ben záruló másfél-két évtizedében lényeges szerepük volt a Közép-Európában turnézó angol csapatoknak is, amelyekkel összecsapni, s amelyektől sokgólos vereséget szenvedni ez idő tájt a szakmai fejlődés szinte egyetlen útját jelentette, a brit trénerek, játékosok csatlakozása és az elérhető távolságban működő egyéb (bécsi, prágai) klubokkal való megmérkőzés mellett.⁸ Részben a Magyarországra látogató külföldi gárdákkal szövődött kapcsolatok szolgáltak ugródeszkául a későbbi külhoni túrákhoz is.

A túrák korszaka a világháborút közvetlenül megelőző években vette kezdetét, különös tekintettel 1911-re, amikor előbb a válogatott, aztán a két élklub, a Magyar Testgyakorlók Köre és a Ferencvárosi Torna Club is átlépte a Monarchia határát, hogy általuk a magyar futball nívója idegen nemzetek színe előtt is próbára tétessék. (Bár korábban is megesett, hogy magyar csapat egy-két találkozó erejéig a Monarchián túlra merészkedett, 1910 tavaszán például a Magyar Athletikai Club meccselt Münchenben.)

Ez az időszak nemcsak a *turné*jelleg, azaz több országban és sorozatban játszott mérkőzések miatt határkö, hanem a nemzetközi találkozók számának megrugása miatt is. 1908-ban 31, 1909-ben 46, 1910-ben 47 ilyen mérkőzést vívtak magyar csapatok, 1911-ben december 10-ig 61 alkalommal csaptak össze

⁷ „Footballers, then, are not »on the move« [...]: they have in fact always been moving.” (Taylor 2006: 13.) Uruguayi és brazil csapatok egyébként már évekkel az első világbajnokság előtt turnéztak Európában, Európán kívüli szövetségek (Dél-Afrika, Argentína, Chile, Egyesült Államok) pedig még a világháborút megelőzően csatlakoztak a FIFA világszervezetéhez. A világbajnokság ezért is szimbolikus szentesítése a kialakult kapcsolatoknak, nem mellékesen sikeres leválási kísérlet a szintén globális futballversenyt rendező olimpiákról. *History of FIFA*.

⁸ A futball globalizációjának és glocalizációjának történetéről, valamint magyar futball befogadó-adaptív korszakáról: Baráth 2020a.

magyar és más nációjú gárdák (ideértve az osztrákokat is).⁹ Az 1912-es évben aztán nem kevesebb, mint 84 ilyen találkozóról szolt a fáma (az FTC 1911 végén induló turnéját is beleszámolva, ami az előző év statisztikájából kimaradt). Ráadásul ugyanezen összesítés szerint 1912-ben először zajlott idegenben a meccsek többsége (47:37, előző évben 26:35 volt az idegenben/Budapesten arány, külföldnek minősítve az osztrák pályákat is). Az utolsó béke(fél)évben, 1914-ben 66 nemzetközi találkozót könyveltek el, ebből 13 összecsapás zajlott osztrák, 10 német, 5 angol, 3 francia, 2-2 spanyol és olasz, 1 svéd gárdával, miközben a magyar felet 14-14 alkalommal képviselte az FTC és az MTK. Az I. világháborút megelőző évek fenti tendenciáiból, az idegenben játszott találkozók és a partner-nemzetek számának növekedéséből levonható tehát a következtetés, miszerint a magyar futball ekkor, a háborút megelőző 3-4 évben lett aktív részese a játékok kontinentális vérkeringésének.

Az útilevelek irodalomtörténeti kontextusa

A futballcsapatok turnéiról szerkesztett beszámolók az *útirajz* műfaji kategóriájába tartoznak, amely mind az európai, mind a magyar irodalomtörténetben több évszázados, gazdag hagyománnyal rendelkezik. A műfajon belül éppen a vizsgált korszakban, az I. világháború után végbement jelentős átrendeződés, amikor is az útirajzok ismeretterjesztő funkciója – az új médiumok: a film, a rádió és a fotó térhódításának köszönhetően – háttérbe szorult, ezzel párhuzamosan egyszerre szubjektívizálódott és foglalta el helyét a magasirodalom műfaji kánonjában. Utóbbi fejleményhez jelentősen hozzájárult a háború utáni általános válságérzet, a saját és az idegen kultúrák kritikus állapotának tapasztalata. Ez ugyanis merőben új, önreflexív arculattal ruházta föl a fenti tartalmak kifejtésére alkalmas útirajz-irodalmat, szemben a háború előtti érával, amelyet „egyrészt a brit gyarmatbirodalom kiteljesedésével, más tekintetben a globalizáció reflektált tapasztalattá válásával írhatunk le”,¹⁰ és amikor az útirajzok jellemzően örömforrásként tündették föl az utazást. A világháborúk közötti évtizedeket viszont az önreflexió és az önazonosság idegenségtapasztalatban való megszületésének a lehetősége avatta az útirajz-irodalom aranykorává.¹¹

Globalizációtörténeti szempontból megítélve e fordulatot, az útirajzot (egyéb globalizációs jelenségekhez hasonlóan) a lokális és globális kétarcúsága jellemzi. Míg a szerzők életmódja (az utazás rutinja és a beszámolók megosztása a világgal)

⁹ A nemzetközi mérkőzések éves mérlegét 1907-től összeállító *Az Ujság* statisztikájában, amelyre e helyütt támaszkodtam, egy idő után az osztrák külföldhöz csatolták a cseh csapatokat is. (Jelenlegi tudomásom szerint nem hozzáférhető olyan összesített adatbázis, amely a válogatott és az egyes klubok külföldi csapatokkal vívott mérkőzéseit foglalná egybe a kezdetektől, sem olyan, amely a túrákat listázná.)

¹⁰ Balajthy 2017: 101.

¹¹ Az „útirajzok aranykora” minősítés a magyar irodalomtörténetre is érvényes, hiszen Móricz, Márai, Szabó Lőrinc, Illyés, Kosztolányi, Németh László ebben az időszakban alkotott jelentős, bár eltérő világképekkel operáló útirajzokpuszt: Szirák 2012.

a kozmopolita jelleget erősíti, a helyhez kötött közönség feltételezett igényeit kiszolgáló, egzotikum- és idegenség-központú elbeszélés nem működne az egymástól elzárt lokális kultúrák nélkül. Hasonlóképp a két világháború közötti irodalmi útirajzokban kifejezett válságtapasztalat és a kultúrák globális keveredésének, modernizációjának kritikája is az európai/nyugati értelmiség sajátja, és ilyen módon szintén nem univerzális. Ugyanakkor tekinthetjük *magát* az identitás (az útirajzokban is megnyilvánuló) permanens keresését univerzálisnak, amely elképzelés korántsem idegen a 20. századi modernitás önazonosság-problémáit boncoló elméletiróktól. (Erre még visszatérek a dolgozat végszavában.)

Úgy tűnhet, a magasirodalmi útirajzhagyományokra tett megállapításokat citálni félrevezető gesztus, ha a futballturnékon termelt beszámolók kontextusát igyekszünk fölvezetni. (Egyáltalán: futballisták és irodalmi hagyomány...?) Ám épp ezek a megállapítások teszik lehetővé, hogy észrevegyük az eltéréseket a legtöbbször újságírók („saját tudósítónk”) és intézők (menedzserek, hovatovább impresszáriók), kisebb részben trénerek, játékosok, emigráns magyarok írta, nyilvánosságnak szánt elbeszélések, valamint a nagyhatalmi-arisztokrata ethoszt érvényesítő művek között,¹² amelyek a kiváltságosság érzetét sugallják, és a felfedezésekre fókuszálnak.

Ugyanakkor kontinuitást is kitapinthatunk a világháború előtt és után keletkezett beszámolók világképében. Mert nem csak a két világháború közötti futballútilevelekben gyakori vendég a válságérzet, sőt a specifikusan magyar, „balsors, akit régen tép” tragikumállapot: előzményei világosan kiolvashatók a korábbi szövegekből is. A labdarúgás a hazai közbeszédben már meghonosodása idején, a 19. század végén a nemzetépítés eszköze (is) lett, a gúzsba kötött külpolitika és a nemzeti imázs sebeinek orvoslója, egyfajta „mozgó diplomácia”, és ez a szerep csak hangsúlyosabbá vált a külföldi vitézkedés korszakában. Azaz a futballcsapatoknak mint a nemzet homlokzatának fölfogása – az önsorsrontás, a meg nem értettség és el nem ismertség retorikájának fundamentumára épülő kollektív önmeghatározással összhangban¹³ – korántsem Trianon vagy épp az Aranycsapat elveszített vb-döntőjének a következménye, hanem a legelső oszt-rák–magyar találkozótól fogva létező diszkurzív hagyomány.¹⁴

Hozzá kell tennem, elsősorban azok szemlélték a nemzetépítés szemüvegén át a futballtúrákat, akik a partvonalon túl kibiceltek: a helyszínen tartózkodó emigránsok, újságírók, intézők és a túrák jelentőségét boncolgató itthon maradtak (politikuskok, sportvezetők). Ugyanők gyakrabban ragadtatták magukat

¹² Itt az egzotikus tájakon kalandozó, vadászgató magyar főurak 19. század végi útirajzaira is bízást gondolhatunk: Széchenyi Bélára, Teleki Sámuelre vagy a kevésbé közismert bácskai nábobok közül Latinovits Gézára, Damaszkín Arzénra (Kittenberger Kálmán munkáltatójára). A szafarinarratíváról és a magyar vadászírókról lásd Régi 2007.

¹³ A stockholmi olimpia (1912) tanulságait a *Nyugat*ban fölötte nagy szigorral boncolgató Pásztor Árpád egyenesen a magyar társadalom portréját olvasta ki a válogatott játékból: „[H]ivalkodók vagyunk, akik erőnkön felül akarunk reprezentálni, mint a magyar középosztály, hogy bluffel dolgozzunk és szeretünk port hinteni a világ szemébe.” Pásztor 1912: 155.

¹⁴ E hagyomány kialakulásáról bővebben: Baráth 2020a.

kultúrkritikai summázatokra is, Máraihoz vagy Németh Lászlóhoz hasonlóan a nemzetkarakterológia toposzaival (keleti piszok, lusta arabok, lármás latinok stb.) azonosítva az odakünn látottakat.¹⁵ A futballtúrák, e sokkal inkább szórakoztatóipari, mintsem sportesemények főszereplői, azaz a játékosok ezzel szemben jellemzően a *turista*, a *performer* és a „*gazdasági migráns*” szerepeit öltötték magukra. Bár tudták, hogy a hiperbolikus kifejezőmódra örökön hajlamos hazai futballdiskurzus szerint az egész nemzetet súllyesztik sírba egy-egy rosszul kivitelezett *dribblivel*¹⁶ vagy *félreplaszírozott* lövéssel, elbeszéléseikben az utazás és a játék történései kerültek előtérbe, ami a trénerek zömére is igaz. Az új élményekre már kevésbé fogékony, rutinos túrázóknál pedig ezeket is elhalványította az alkalmi pénzkereső nézőpontja.

A globális identitás kérdése

Úgy tapasztalom, a globális identitás körülírása leginkább oppozicionálisan, rendszerint a nemzeti identitással szemben történik, a közös identitáselemek, szokások, élmények (nyelv, öltözködés, média, háború stb.) kissé homályos halmazának számbavételével.¹⁷ A bináris oppozíciók hatóerejét tekintve nem meglepő, hogy a globális–lokális dichotómia az identitás szintjén kisgömböc módjára más, esetenként jóval régebbi, értékítélettől szintén nem mentes ellentétpárokat is bekebelez, mint amilyen az univerzális/partikuláris, nyitott/bezárkózó, haladó/konzervatív, modern/avított, relativista/hagyománytisztelő stb. A fogalom meghatározás és a minősítés ódiúmat tetézi, hogy a globalizációval foglalatostkodó elméletírók nemegyszer kultiválnak normatív, ideológiától ihletett retorikát, és – ironikus módon – nem mindig reflektálnak pozíciójuk földrajzi-történelmi behatároltságára, lokális jegyeire. (Egy angol anyanyelvű, brit vagy amerikai akadémiai közegben szocializálódott globalizációkutató kiinduló nézőpontját nem feltétlenül ugyanazok az előfeltevések alakítják, mint egy első- vagy másodgenerációs bevándorló vagy egy harmadik világbeli kutatóét, a kelet-európaiéról nem is beszélve.) A globalizációs fogalmak (jelesül az identitás) történeti alkalmazását tovább nehezíti, hogy megalkotóik szívesebben barkácsolják össze őket egy távoli, spekulatív dimenzióban, és ha alkalmanként sor kerül is történeti problémák vizsgálatára, az elképzelések olyannyira a kéznél lévő kortárs dilemmák (környezetvédelem, multinacionális cégek, McDonald’s-kultúra stb.) körül gravitálnak, hogy a diakróniában utazó (értsd: történész) globalizációkutatónak

¹⁵ Szirák 2012: 31.

¹⁶ Korabeli terminus a 'csel'-re, vö. angol *dribble*.

¹⁷ Mazlish 1999: 26. Mazlish hangsúlyozza, hogy a globális identitás meghatározása még jócskán igényli az empirikus kutatásokat, valamint megjegyzi, a globalizáció vélt vagy valós kultúrave-szélyeztető hatása maga is csoportidentitás-képző jellegű. Owens és munkatársai ugyancsak az erős negatív indulatoknak – veszélyeztetettségérzet, harag – a kollektív identitások teremtésében játszott, aktivizáló erejére hívják föl a figyelmet identitáselméleteket összegző tanulmányukban: Owens et al. 2010: 493.

minden kreativitását latba kell vetnie, hogy a megállapításokat elmúlt korok igencsak konkrét forrásain tesztelni tudja.

Ennek ellenére – és ettől egészségesen elbizonytalanodva – most visszatérek a forráshoz, azaz a futballkörutakról beszámoló levelekhez. A következőkben föltérképezem a túraelbeszélések tematikus törvényszerűségeit, egy füst alatt kísérletet téve arra is, hogy vizsgáljam a globális–lokális minőségpár jelenlétét a kirajzolódó identitásokban. Magyarán igyekszem eldönteni, az elbeszélésekben (amelyeknek, ne feledjük, a műfaji előírásoknak és az olvasói elvárásoknak is meg kellett felelniük) hol és mennyire érvényesültek globális és lokális perspektívák. Ez az igyekezet remélhetőleg azt is megvilágítja, mennyire termékeny megközelítésmód a globális *versus* lokális/nemzeti oppozíció alkalmazása, ha elmúlt identitások minősítése a cél.¹⁸

IDENTITÁS ÉS TEMATIKUS FELÉPÍTÉS AZ ELSŐ ÚTIBESZÁMOLÓKBAN (1911–1914)

A „nagy háború” előtti futballkörutakat az európai keretek és a belátható-beutazható távolság határozta meg, valamint a nemzet globális sportmozgalmakban való megmutatkozásának igénye (gondolok itt elsősorban a stockholmi olimpiára). Szemrevételezve a statisztikát, a politikai és a sajtóvisszhangot, kijelenthető, hogy a válogatott 1911. januári, az MTK 1911. tavaszi, a Ferencváros 1911/12 fordulóján megejtett, végül a válogatott olimpiai szerepléssel egybekötött északkeleti utazása (1912 nyara) indította be a futballtúrák verklijét. Mindről bősséggel olvashatunk helyszíni beszámolókat főként újságírók tollából és eseménycentrikusan, hiszen a „futballprimadonna”-kultusz még nem tartott ott, hogy kivételes kommunikációs értéket tulajdonítson a játékosok, edzők személyes elbeszéléseinek.

A beszámolók azonban már ekkor azokra a tartalmi sarokpontokra épültek, amelyek az elkövetkezendő évtizedekben a futballtúra-elbeszélés vázát alkották. E tartalmi elemek (nem mindig ebben a sorrendben és teljességben): az *utazás* (körülmények és kalandok vonaton, hajón); az *érkezés* és a fogadóbizottság; a *szállás*; a *játék infrastrukturális és humán feltételei* (a pálya, a talaj, a labda minősége, a játékosok állapota, a közönség stb.); a *mérkőzés* részletes, akár percekre bontott leírása; az *eredmény interpretálása* szakmai és szimbolikus szinten; *kapcsolatteremtés és -ápolás* (szakmai, kulturális, politikai; formális és informális); *turizmus* (nevezetességek megtekintése, képeslapküldés, szórakozás stb.); *sajótükör* („hogyan értékelnek minket az idegenek”).

Lássuk, miként nyilvánult meg ez a tematikus felépítés a kontinentális színterre kilépő nemzeti válogatott 1911. januári, debütáns turnéjának állomásairól, azaz a Párizsból, Milánóból, Zürichből küldött beszámolóiban.

¹⁸ Ugyanezen oppozíció alkalmazásának példáit vizsgálja: Tomlinson 1999: 181–207.

Utazás

Az útleveleknek ez a fejezete amelle, hogy kiváló forrás a korabeli közlekedés-történethez is, képet ad a csapat belső életéről, illetve a folyamatról, amely során az utazók identitásai közül az *idegenség* és a *futballistaság* a távolodással és a határátkelés aktusával egy időben egyre növekvő szerepet kap. Ami az elhelyezést illeti a lokális–globális skálán, a turistanézőponthoz hasonlóan itt is inkább a lokális jelleg domborodik ki, elsősorban a földrajzi másság és a határátkeléssel is hangsúlyozott idegenség utazói tapasztalata miatt.

„A milánói fogadtatásról és a magyarok milánói tartózkodásáról Vida Henrik, a Magyar Sporthírlapírók Szindikátusának kiküldött képviselője¹⁹ az alábbi tudósítást küldi:

Szerdán reggel 8 óra 20 percre volt kitűzve az indulás a lyons-i pályaudvarból. Miu-tán háromnegyed órai út volt a vasúthoz, már reggel fél hatkor hangos volt a tanya. Sötétben döcögtünk végig Páris utcáin, s Cook kocsjain.²⁰ [...] Az út kellemesen telt el, főleg a nóta járta.²¹ Kár, hogy a szép részeken éjjel haladtunk, de azért a genfi tavat láttuk még sötétben is. Felséges látvány volt a Simplon-alagúton az átkelés; 17 perc 48 mp.-ig tartott a huszonnégy kilométeres út. [...] Végtelen nagy előzékeny-séggel kezeltek bennünket a svájci kalauzok. A vámtisztek pedig megelégedtek azon kijelentésünkkel, hogy átutazó footballisták vagyunk és nem is kutatták át egy embernek a holmiját sem.”²²

Érkezés

A fogadóbizottság enumerációja, a virágcsokros-zászlós tömegek fölmutatása egyrészt a csapat ázsiojáról, a nemzetközi beágyazottságról adott képet az ott-hon maradottaknak, másrészt a fogadó nemzet vendéglátói karakterét is árnyalta. (Különösen, ha üggyet sem vetettek az érkezőkre.) Lokális mozzanat a vendég-identitás és az emigráns honfitársak elősereglése, globális a nemzetközi (futball) hálózat megjelenése.

¹⁹ Egyben az MTK vezetőségének oszlopos tagja. (A sportvezetők és a szakújságírók kara a vizsgált időszakban jelentős átfedést mutat.)

²⁰ A „Cook-vállalat omnibusz-kocsijairól” van szó, ahogy egy korábbi bekezdésből kiderül. (Az idézetekben fölbukkanó tulajdonneveket a korabeli írásmód szerint közlöm.)

²¹ Az utazás közbeni legnépszerűbb elfoglaltság később is a nótázás maradt (olykor gramofonos segédlettel), kiegészülve a kártyával, evéssel, alvással, illetve a túraújoncok rituális felavatásával (elfenekelés, amennyiben helyesen dekódoltam a vonatkozó, konkrétumokat némiképp homályban hagyó leírásokat).

²² *Az Újság* 1911. január 8. 19. A footballistáknak kijáró kivételes eljárás a beléptetésnél és a vámon később is visszatérő jelenete a beszámolóknak.

„Páris, (a megérkezés után.) Váratlanul meleg fogadtatásra találtunk. Simon, a Comité Français Internationale elnöke várt bennünket Mc. Ceabe (angol nemzetiségű) alelnökkel. Kint volt Jacoby, a Ligue F. A. elnöke, Duhamel titkár és Richard és Fontaine elnökségi tagok. A Magyar Egyesület részéről vagy tizenötön fogadtak bennünket. A megjelentek közt volt több párisi újságíró és Bárász Miklós magyar festő, továbbá Vasady Ottó hírlapíró. Kárpáthy elnököt különösen meleg ovációkban részesítette négy-öt Párisban élő tanítványa.”²³

Szállás

Bemutatásában főként a turistaidentitás érvényesül, de mert a regenerálódás, még inkább a táplálkozás egy sportcsapat turnéján kiemelten fontos (és minél egzotikusabb gasztrokultúrájú vidékre vetődnek, annál nagyobb problémákat okoz), a globális, sportolói identitás is aktív. Az utazás rutinszerűsödésével, mint más útirajztémákban is, a globalitás domborodik ki: a szálloda az életmód része lesz, voltaképpen az otthon.

„Elhajtattunk a szállóba. Két részben lakunk. Az egyik részben, a Hotel Françaisban laknak a játékosok és a kapitány, a Hotel Victoriában pedig a kísérők. Mindkettő gyönyörű kis szálloda.”²⁴

Játékfeltételek

A globális játék infrastruktúráját kezdetben kevésbé szigorúan szabályozták. Ennek következtében az idegen pályák és szokások (eltérő pálya- és labdaméret, a labda tömege, lejtős, nem kellően egyengetett, füvesítetlen talaj, csapadékos vagy fagyos időben megváltozó tulajdonságokkal stb.) a levelek tanúsága szerint különösen próbára tették az alkalmazkodókészséget. Talán ennél is nagyobb zavart okozott a kiszámíthatatlan (ul elfogult) bírászkodás és az eltérő szurkolói kultúra. Utóbbi a kulturális különbségek meghatározó volta miatt a lokális felé tereli a játékfeltételekre irányuló figyelmet, a szakmai vetület (a pálya minősége a világ minden futballistájának fontos) viszont a globális jelleget erősíti.

„Szép napos időben, kétfokos hidegben, 8000 néző jelenlétében mérkőzött ma a magyar és a svájci válogatott csapat. A pályát öt centiméteres hó borította, amelyet a svájci szövetség nem tisztított le, hanem a match előtt lehengereltette és a fehér alapon a vonalakat szénporral jelöltette.”²⁵

²³ *Az Újság* 1911. január 3. 14. Kárpáti (eredetileg Skimina) Béla MLSZ-elnök civilben kereskedelmi iskolában tanított könyvviteltant, levelezést és szépírást: Szinnyeai 1897: 1111.

²⁴ Milánó; *Az Újság* 1911. január 8. 19.

²⁵ Távirati tudósítás Zürichből. *Világ* 1911. január 10. 16.

Mérkőzésleírás

A sport historiográfiai szempontból hasonló nehézségeket támaszt, mint amit az előadó-művészeti produktumok, legfőképpen a mozgásra épülők: képi, különösen mozgóképi források híján,²⁶ csupán a szakzsargonnal, nyelvi panelekkel operáló szöveges leírason keresztül az előadás igencsak közvetetten idézhető meg, képzelhető el. Bár a futballelbeszélés, mint alant olvashatjuk, hamar fölhalmozta azt a frazeológiai állományt, amellyel az írásos beszámolók manapság is élnek, e változatlan szófordulatkincs nem képes érzékeltetni a (csoportos) mozgás (sebesség, labdakezelés, taktika stb.) milyenségében az idők során lezajlott módosulásokat, sem a jelenlét és a részvétel megismételhetetlen drámáját. A játék történéseinek e sztenderdizált narratívája egyszersmind, mint általában a szakmai elemek, a túrák globális jellegét hangsúlyozza.

„A helyválasztás joga a magyaroké. Károly a valamivel szárazabb részt választotta. A játék első perceiben az olaszok támadnak, de Révész lekapcsolása után térfelükre szorulnak. Két magyar korner után Székány kapu mellé lő, Feldmann és Révész hibáznak, mire Rampini magas shotját Sipos kénytelen védeni. [...] A 22-ik percben Milano handset csinál; a megítélt szabadrúgást Schlosser 15 méterről biztosan a goalba lövi. [...] Révész kornerre véd, Milano a karjára esik, miért a játék néhány percig szünetel. A match Weisz lövésével ér véget.”²⁷

Interpretáció

Idézem a válogatott 1911-es körútjának elbeszélései közül talán az egyetlent, amely játékosról származik, és mutatja, hogy a játékosok perspektívája más mozzanatokra terjedt ki, mint a külső szemlélőké – mondhatni játékközpontúbb, ennélfogva globálisabb volt. (Később, a sztárkultusz előretörésével magánemberi tapasztalataik is reflektorfénybe kerültek.) Az összefoglalóból az is kiviláglik, hogy e korai időkben, megbízható előzetes tudás nélkül, az új ellenfelekkel lényegében vakon csaptak össze, ami improvizatív játékot követelt meg.

„A párisi mérkőzésről Bródi Sándortól, a Ferencvárosi Torna Club jeles középfedezettől a következő érdekes sorokat vesszük:

²⁶ Mindazonáltal a 20. század első évtizedeiből már maradtak fenn rövid, filmhíradóba szánt felvételek magyar részvételű meccsekről.

²⁷ *Az Ujság* 1911. január 10. 18. (0:1-re nyertek a magyarok). A tudósítás nem tükrözi azt az előzetes döntést, miszerint „a játékosok német hangzású neveit megváltoztatták. Feldmann: Földes, Weisz: Fehér, Schlosser: Lakatos és Weinber: Vágó nevet kapott.” (*Népszava* 1911. január 1. 11.) Ezzel az osztrákkénti azonosítás ellen is küzdhettek, bár egy zürichi lap így is osztrák tartományként említette Magyarországot – ezt aztán a magyar futballképviselet még helyben, azon melegebben kiigazította. Itt értesülhetünk arról is, hogy a főváros 300, a kormány 600 koronával támogatta a körutat, jelezvén, nem pusztán sportbelügynek tekintik.

[...] A magyar csapat korántsem nyújtotta képességének javát, ami annak tudható be, hogy a hazai és bécsi lapok információi folytán a játékosok legnagyobb része elbizakodottan állt ki, és amikor a franciák temperamentumosan, némi tudással párosulva támadtak, kezdtek csak komoly munkába, amelyből a védelem – Takáts késedelmes startjaitól eltekintve – kivette emberségesen a részét, bár azt is láttuk már függébben mozogni.

A csatársor pedig a már említett körülmény folytán határozottan rossz volt.”²⁸

A hírlapírók ezzel szemben a nemzeti és sporttörténeti nézőpontokat favorizálták, amivel a sportesemények két, egymástól többnyire elváló értelmezői közösségéről (előadó és közönség; termelő és fogyasztó; globálisabb és lokálisabb) tettek tanúságot. Az interpretáció dimenziója az, ahol legkönnyebben szétválaszthatók a máskülönben – mint látjuk – keveredő globális és lokális minőségek. Ugyanitt bizonyosodhatunk meg arról is, milyen erősen függ az értelmezői közösség identitását meghatározó elemtől (ez esetben: szakma vagy nemzet) a jelentéstulajdonítás.

Az alább idézett értékelés ezenfölül kiemeli a külföldi körútnak azt a jegyét is, amely játékosnak új tapasztalat volt, szurkolónak pedig figyelembe veendő tényező: az utazás hatását a teljesítményre.

„A mi játékosaink itthon is nehezen bírnak el egy héten három erős matchet, hát még, ha közben folyton utaznak, mindig új és idegen helyre érkeznek, ahol állandóan változatos és szokatlan életet élnek. Az ilyesmi a kéjutazókat [turistákat, szórakozásból utazókat – B. K.] is erősen megviseli, s a nyolcadik, tizedik napon azok is megérik az utazás fáradalmainak deprimáló hatását.”²⁹

Érdeemes citálni az 1911. decemberi müncheni „válogatott németverés” írásos visszhangját is, legfőképpen azért, mert a labdarúgás szerepét és a nemzetközi futballporondra lépés évét egészében – és a csapatsportoknál obligát militarista hangszerelésben – értékeli, fölmutatva az „osztrák- és németérzékeny” nemzeti szempontot (ámbátor öndicséretügyben mintha önellentmondásba keveredne):

„1911. január 3. [valójában január 1. – B. K.] Páris, – 1911. december 17. München. Két végső stáció. Azzal együtt, ami közbül van, Magyarország footbalsportja megverte Franciaországot, a német birodalmat, Ausztriát, Olaszországot és Svájcot; szóval az egész kontinentet.

Nem vagyunk emberei az öndicsőítgetésnek. Főképpen nem szeretjük házi használatra bebeszélni, hogy mennyivel különb náción vagyunk a többieknél. [...]

²⁸ *Az Ujság* 1911. január 7. 11. A francia–magyar találkozót utóbbiak nyerték 0:3-ra.

²⁹ *Világ* 1911. január 10. 16.

Egyszerűen jobbak vagyunk, és punktum. A különbség az energia differencia, vagyis a faji sajtóság. – A magunk kapuját elszántabban védjük, mint a német, és az idegen kaput elszántabban támadjuk, mint a német.”³⁰

Kapcsolatépítés

Amennyiben a globalizációt hálózatok nagy fesztávú és sűrűsödő szálainak szüntelen képződéseként fogjuk föl, kutatása során a formális és informális kapcsolatok létesülését árgus szemmel kell figyelniünk. Ahogy az útilevelek szerzői is tették, gondosan megemlítve minden fontosabb figurát, akivel a futballexpedíció külföldön találkozott, és ugyancsak gondosan beszámolván az idegen környezetbe illeszkedés sikereiről és kudarcairól bankettekben, teadélutánokon, mulatókban. Az útileveleknek talán e pontja mesél legáltalánosabb érdekűen a „magyarok a nagyvilágban” jelenségről, és domborítja ki a kulturális-történelmi azonosságokat, különbségeket. Az alábbi szövegrészletben a nemzeti identitás dominál, ugyanakkor a későbbiekben, amikor már rendszeres volt a futballforgalom, a kapcsolatépítés is valamivel szakmaibb jellegűvé színeződik (játékosok, sportvezetők egymás között).

„Feledhetetlen emlékeket hagyott mindenkiben az a benyomás, amelyet e banketten [meccs utáni szászterítékes bankett a milánói Orologio vendéglőben – B. K.] szereztünk. Ez már nem volt tisztán sportszeretkezés, ez már nem volt a sportbarátság megpecsételése, ez több volt annál: baráti ölelkezés két egymást értő és megértő nemzet fiai közt. Az olasz szövetség elnöke felidézte Kossuth, Türr és Garibaldi emlékét. [...]

A játékosok a bankett után a szállodákba mentek. A többieket az olaszok látták vendégül a Trianon mulatóhelyen.³¹ Ott nagyon kedves meglepetés érte a kis magyar kolóniát. Amint beléptünk, a zenekar rázendített a Rákóczi-ra. Örjögő hatása volt.”³²

Turizmus

A külföldi meccsorozat alkalmat adott arra, hogy a kiutazók a kifejezés legklasszikusabb értelmében világot lássanak. A kezdetben zömmel egyetemista-hivatalnok,

³⁰ *Nemzeti Sport* 1911. december 24. 5–6.

³¹ Nem ez volt az utolsó ilyen eset: „a Trianon című, reánk nézve szomorú emlékezetű étteremben étkeztünk, hol a »tulaj« igazán magyaros vendégszeretettel kárpótol bennünket a fezi hivatalos futballkörök fagyos fogadtatásáért”, tudósított a Ferencváros marokkói útjáról a *Világjáró Ferencként* aláíró Woggenhuber Ferenc: *Nemzeti Sport* 1932. december 28. 2. A művésznevéért kétségkívül megdolgozó, ekkor éppen Franciaországban edzősködő Woggenhuberről: Hegyi 2019.

³² *Az Újság* 1911. január 10. 18. (A Sporthírlapírók Szindikátusának hivatalos képviselője, valószínűleg az említett Vida Henrik.)

középpolgári játékosréteg fokozatos „plebejizálódásával” ugyanis egy ilyen kirándulás egyre exkluzívabb lehetőségnek bizonyult.³³ A kulturális megmártózás vagy tengerparti vakáció értéke ezzel párhuzamosan háttérbe is szorult: amint a futball munkajelleget öltött, a túrák elsődleges értékét a szállodai élet- és ételkörülmények, no meg az extrakereset jelentette a civilben különféle munkahelyeket betöltő játékosok számára. E fel- és leértékelődésekre természetesen hatást gyakoroltak az egykorú magyarországi életfeltételek is. (Általánosan is kijelenthető, az *idő* és a *gyakoróság*, a vándorlás életmóddá szilárdulása halványít a futballtúrák lokális meghatározottságain.)

Az útleveleknek a múzeumlátogatásokat, tengerparti sétákat részletező fejezete a 19. századi informatív és kalandos útirajzhagyományba illeszkedik. A két világháború között azonban innen is, akár az irodalmi útirajzokból, ki-kihallik az önreflexió melankóliája, a mexikói sivatagban vonatozva is az örök magyar magány fölötti lamentálásé.³⁴

„Páris, január 2. A magyarok újévi jól megérdemelt győzelmük után szétszéledtek a párisi mulatókba. Egy részük az Olympiába, más részük a Folies Bergeresbe ment.”³⁵

„Csütörtök délelőtt már vártak reánk az olasz vendéglátók. [...] Délelőtt a dómot néztük meg, délután pedig kocsikon és automobilokon tettünk sétakocsizást, meg néztük a várost, a múzeumot és még több látványosságot. Este az Ernani előadására vagyunk hivatalosak a Teatro dal Verme-ben. [...] A városi tanács ajánlóleveleire megnyílnak részünkre azok a helyek is, ahová különben a közönségnek nincs is bejárása; a színházban például öt páholyt a város bocsátott rendelkezésünkre.”³⁶

³³ A turizmus globalizációs megítélése sajátos kettősséget mutat: van, aki „látványkozmpolitizmus”-ként, a globális „fogyasztópolgárság” gyakorlataként hivatkozik rá, más viszont földrajzi és társadalmi korlátozottságát emeli ki, azazhogy nem mindenkinek telik rá, és nem minden útlevel előtt nyílnak meg a határok. (Tomlinson 1999: 200–202; elsősorban John Urry munkásságára – *Consuming places*, 1995 – támaszkodva.)

³⁴ „A Pacific–Missouri Company expresszjén ülök. Utam végcélja New York, ahol a Giants ellen lejátszandó mérkőzésünk előkészületeit kell megtennem. Vonatom kínos lassúsággal döcög át a mexikói sivatagon. A vidék egyetlen flórája a száradtlevelű kaktuszfa, egyetlen állatja pedig a szamár. [...] Ez a környezet nem teszi nagyon érdekessé az utazást, viszont megfelelő atmoszféra arra, hogy a tárgyilagosság szemüvegén keresztül lássam a Sabaria túráját, amelyhez hasonlótt eddig magyar csapat még nem tett meg. [...] *A Sabariának köszönhető, ha a jövőben nem cigányoknak, hanem egy kultúrnemzet fiainak fogják tekinteni [Mexikóban élő] honfitársainkat. Ha semmi másért, de ezért érdemes volt Mexikóba menni!*” Weisz Árpád edző levele az első Amerikáig jutó csapat, a szombathelyi Sabaria útjáról. (*Budapesti Hírlap* 1929. március 17. 24., kiemelés az eredetiben.)

³⁵ *Pesti Napló* 1911. január 6. 19. (Vida Henrik)

³⁶ *Az Ujság* 1911. január 8. 19.

Sajtótükör

A külföldi lapok tudósításainak gyűjteménye leginkább az otthoniaknak szánt dicsőséglistaként szolgált, kritikus hangok elvétve keveredtek az idézetek közé. A későbbiekben egyre inkább a játék elemzése dominált, de nem minden lokális mozzanat nélkül, mert – ahogy tapasztalni fogjuk – a játékfelfogás, a taktika regionális vagy kontinentális különbségeiről sok szó esett.

„A *Gazetta dello Sport* például ma megjelent számában valóságos himnusszal üdvözlö a magyarokat, s köszönti őket olasz földön, mint szabadságküzdelmük osztályosainak ivadékait, s a férfiúi erények legszebbjeinek képviselőit. A magyar históriának, a magyar tulajdonságoknak lelkesedett magasztalása a szép cikk. A többi sport- és napilap is hasonló melegséggel ír a magyar csapatról.”³⁷

A sajtóvisszhang szerepe explicit módon is terítékre került a „magyar reprezentatívok” első európai körútjának mérlegelése során, a labdarúgás országimázs-építő jelentőségét kiemelve:

„S bár mindenesetre szebb lett volna Zürichben is győzni, mégis tulajdonképpeni célunkat így is elértük: *a magyar sport életrealitásának a híre egy hétig mindennap szerepelt a külföldi sajtó hasábjain*. Ennél többet pedig így, az első expedíciótól, igazán nem kívánhatunk. Majd, ha a mi társadalmunk is annyit áldoz sportcélokra, mint a külföldi, akkor több joga lesz »megkövetelni« (?) [sic; kiemelések az eredetiben – B. K.] sportembereinktől a győzelmet.”³⁸

Globális vagy lokális? – az útilevelek válasza

Mint láttuk, a futballútirajzokból kiszemezgethető nézőpontokban meglehetősen keverednek a lokális és globális mozzanatok. Ahol a globális játék van fókuszban, ott természetesen több a futballra vonatkoztatható univerzális megállapítás, más helyzetekben viszont a nemzeti elem kerül előtérbe. Például: himnuszéneklés idején a játékos „futballista *magyar*” lesz, a pályán labdát kergetve inkább „magyar *futballista*”. További fontos belátás, hogy a műfaj maga a lokális felé billenti az elbeszélést, hiszen az olvasók, szurkolók feltételezett igényeinek megfelelően egy magyar csapatban a nemzet képviselőt azonosítja. Tehát nehezíti a hozzáférést a történeti identitáshoz a mediális közeg; a körülmény, hogy ez az identitás egy konkrét kommunikációs helyzetben nyilvánul meg, ahol a címzett egy hangsúlyozottan lokális csoport: a hazai közönség. Ezért egy másfajta médium

³⁷ *Az Újság* 1911. január 7. 11. („saját tudósítónktól”)

³⁸ *Világ* 1911. január 10. 16.

(például a magánlevél, lásd az Orth-idézetet a tanulmány elején) inkább adhat helyet a lokális kötöttségeitől eloldódó identitásnak.

A BÉKEBELI FUTBALLEXPEDÍCIÓK ALKONYÁTÓL A PORTYAIPAR DELELŐJÉIG (1915–1939)

A magyar csapatok az első világháborúig számos országba elkalandoztak. Köztük a kontinensen túli Angliába, a futball hazájába,³⁹ az idegen temperamentumú Spanyolországba, ahol verekedésbe keveredtek a pályán.⁴⁰ De északra is: Svédországba,⁴¹ Oroszországba.⁴²

1915-től azonban a háborús viszonyok Ausztriára és legfőljebb Prága-távol-ságra korlátozták a külföldet, jócskán megcsappantva még ezt a „Monarchia-külföldi” meccsmennyiséget is. Ám az előzőleg idegenbe merészkedő egyesületek sikereikkel így is megágyaztak a háború utáni korszak ipari méreteket öltő túraforgalmának. A meghívólevelek nemcsak a korábban kialakult kapcsolatok nyomán érkeztek, hanem a magyar futball jó híre is serkentette forgalmukat. A tömeges túrák idején ugyanakkor állandósult az a félelemmel elegy kritika is, amely a túlterhelésből fakadó vereségektől és a nagyok farvizén szintén külföldre evező kis csapatok elégtelen játéktudásától féltette a magyar labdarúgás renoméját, vele pedig a további túrák lehetőségét.

³⁹ „A mérkőzés után egy kis banketten voltunk Woking vendégei, melyen teával koccintottunk az elhangzott beszédek után, majd felvonultunk az emeleten levő klubhelyiségbe, hol zongoraszó mellett énekeltünk, a fiúk elénekelték angolul az angol himnust: a God save the Kinget, de magyarosan ejtven ki a szöveget, azt énekelték, hogy Isten borotválj meg a királyt. [God shave the King – B. K.] Erre hálából az angolok magyar nótákat énekeltek [...]” (FTC; *Nemzeti Sport* 1912. február 4. 3.)

⁴⁰ „Bilbao, január elején. Kedves Elza nagysám! Bocsássa meg, hogy csak most írok hosszabb levelet, küldtem egy pár aniztot, de nem jutottam az íráshoz, mert nagyon fáradtak voltunk. [...] Ezek a spanyolok nagyon vadulnak, az egész mérkőzés alatt halálos veszedelemben forogtunk. [...] Egyre dühösebbek lettek, ráugrottak a mellünkre és a fogaikat csattogtatva, töltött castagnettekkel fenyegettek bennünket. Egyszer aztán, amikor újabb hat goalt adtunk be, a korlátot áttörték a hidalgók és spanyol csizmáikkal rugdosni kezdték mindenkit.” Természetesen a később hagyományossá lett útilevél-paródiák egyik korai darabjáról van szó, amely *Az aranjúeszi szép napok* címmel és „Ky” szignóval (Karinthy?) látott napvilágot. (*Sport hírlap* 1914. január 12. 6.) A szóban forgó csapat az FTC volt, amelynek tagjait egy szabálytalankodás után megtámadta és az öltözőbe kergette a pályára rohanó bilbaói „csöcselék”, a magyar tudósítás szerint legalábbis. A meccs bocsánatkérés után békésen zárult: *Budapesti Hírlap* 1914. január 13. 18.

⁴¹ „Elragadóan tiszta itt [Göteborgban] minden. Az utcák olyanok, mintha állandóan gondozott szobában járnánk.” Kiss Gyula leendő szövetségi kapitány a válogatott kíséretében, *Budapesti Hírlap* 1912. június 25. 16.

⁴² „Itt vagyunk tehát Moszkvában, a fehér falak városában, Oroszország legfontosabb kereskedelmi központjában. Abban a városban, ahol a legmodernebb építkezések a legbarátságosabban sorakoznak a legpiszkosabb vityillók mellé. A keleti piszkosság otthon van Moszkvában. [...] Ebéd után az ansichtskártya-dühnek hódolt az egész társaság, utána gyalogsétát és bevásárlásokat tett.” A válogatott útjáról: *Az Ujság* 1912. július 16. 17.

A világháború után új erőre kapott túrakultúra mozgatói, a nagyobb egyesületek intézői⁴³ mindenekelőtt a pénzügyi problémák megoldását látták a külföldi utakban, fölgyorsítva a futballvilágban még a háború előtt megindult szórakoztatóiparosodás folyamatát.⁴⁴

Ez a strukturális módosulás a sportlapok tömegmédiummá alakulásával egyetemben az útleveleket is megváltoztatta. A hetente több alkalommal megjelenő, konkurens *Nemzeti Sport* és *Sport hírlap* nem egy szubkultúra közlönyei voltak már, hanem a napilapokkal és a napilapok módszereivel szálltak versenybe az olvasókért. Az útlevelek pedig – a populáris kultúra szolgálóleányaiként – maguk is a szórakoztatóipari produktumok sorába léptek, címlapra kerülhettek, terjedelmük megnőtt. A kezdetben információ-központú külföldi tudósítások immár a trianoni határok között rekedtek számára elérhetetlen élmények kompakt elbeszéléssé formált közvetítő közegévé fejlődtek. A műfaj metamorfózisa a futballista figuráját sem hagyta érintetlenül: bár továbbra is a mindenkori „magyar ügy” reklámarca maradt, celebritássá emelkedett; nem az olvasó „meghosszabbítása” volt már, hanem a kedvence, akiről kitörő öröm megtudni még azt is, a tengeribetegség hogyan ugrasztotta ki gyomrából az angol reggelit, és kényszerítette mandarindiétára a maradék tengeri mérföldeken.

Az útlevelek irodalmi nivója elsősorban szerzőjük tehetségétől függött. Ízlésem szerint a jó tollú, szubjektív-poétikus fejtegetésektől sem visszariadó szakvezetők (Fodor Henrik, Weisz Árpád stb.) leveleit is fölülmulta a Horthy-korszak tömegmédiájának megkerülhetetlen alakja, a *Nemzeti Sport* BEAC-játékosként indult, válogatottságig jutó újságírója és a Testnevelési Főiskolán labdarúgást oktató Pluhár István (1893–1970)⁴⁵ útirajzéletműve. Az írógépét magával cipelő Pluhár Spanyolországból (BEAC-túra, 1926) és Egyiptomból (többször,

⁴³ Az útlevel-irodalom tanúsága szerint a legrutinosabb szervező-intéző (nemegyszer az útlevelek szerzője is) Fodor Henrik, Klement Sándor, Langfelder Ferenc, Herzog Edvin, Faragó Lajos, Woggenhuber „Világjáró” Ferenc volt. A túraszervezés know-how-jának nyomában a *Nemzeti Sport* Klementtel és Herzoggal is interjúzott (1935. december 23. 5–6.), bepillantást engedve a mai koncertszervezéshez hasonlatos portyamenedzsment ekkor már olajozott mechanizmusába: „Manapság évente 20–25.000 pengőt kell előteremteni portyák révén egy olyan egyesületnek, mint amilyen a Ferencváros. Ha ezt nem látjuk biztosítottnak, kár tovább tárgyalni. Nyáron olyan egyesületekkel kezdünk tárgyalni, amelyek melegebb éghajlat alatt székelnek, télen pedig az északi államokkal. Így lesz télre olasz, francia, afrikai, vagy egyiptomi portya s nyárra pedig német, lengyel, svéd, vagy norvég portya.” (Uo. 5.)

⁴⁴ Az alábbi satírának (*Sport hírlap* 1913. december 15. 6.) talán nem minden eleme a képzelet műve: „Karácsony előtt ugyanis az Intéző félrehívja egy szóra a pénztárost. [...] – Öregem, egy vagyont rugdaltak össze a fiuk, nem lehet őket másképp revanszálni, csak egy kis külföldi túrával. [...] A párisi Ritz-Hotelban. Egy hosszú asztalnál nagy társaság van együtt. Az asztalfőn egy kövér úr, szédületesen elegáns, szikrázó briliánsgyűrűkkel, vastag aranylánccal. A pezsgő ömlik, a gyűrűs szivarokat csak egyharmadáig szívják. [...] Egy szerény francia úr – követségi attasé – megkérdi: – Kik ezek az urak? Valami külföldi pénzcsoport, vagy valami tröszt-alapítás...? A maître d’Hotel diszkrétan mosolyog: – Dehogy, monsieur. Ezek a magyar footbalisták.” Az amatőr ethoszú futball testedző elfoglaltságból szórakoztatóipari terméké hízásáról: Baráth 2020b.

⁴⁵ *Magyar Életrajzi Lexikon* 1981: 619.

több csapattal is) postázott, regényméreteket öltő elbeszélésfolyamai kitűnnek az útilevek tömegéből, megértetve az utókori olvasóval, szerzőjük miért tett szert páratlan népszerűsége a rádiós sportközvetítés (azaz az útilevelműfaj egyik örököse) úttörőjeként.

Túralehetőségek a háború után: új földrészek fölfedezése

Annak ellenére, hogy a futball világszervéből, a FIFA-ból a belga Laveleye báró kezdeményezésére, angol támogatással igyekeztek száműzni a vesztes központi hatalmak országait,⁴⁶ a háború előtti futballkapcsolatok egy része hamar regenerálódott: a „33” FC csapata 1918 októberében már Krakkóban vendégszerepelt, az FTC és az MTK 1919 vészterhes nyarát félig Bécsben töltötte (jó néhány játékosát „elhullajtva” az osztrák és német klubok javára),⁴⁷ 1920 pünkösdjén pedig vagy fél tucat egyesület készült Németországba.⁴⁸ A következő 4-5 évben fölmelegedtek a Skandináviához, Olaszországhoz, Spanyolországhoz fűződő korábbi sportviszonyok is, az évtized derekától pedig már a kisantant országai is engedélyeztek vendégszerepléseket.

A magyar futballélet eközben jelentős vérvesztést szenvedett. Közvetlenül a háború után, illetve amikor az osztrákok és a csehek bevezették a profizmust (1924 és 1925, lépéskényszerbe hozva a játékosok fizetését majd csak 1926-ban legalizáló magyar szövetséget), a nemzetközi piacon is értékesnek bizonyult tudásukat keményvalutára konvertálni óhajtó játékosok tömeges exodusa következett be.⁴⁹ A jelen dolgozatnak nem célja, hogy a magyar futballmigráció történetét elbeszélje, a kivándorlás szerepe ugyanakkor a világra szóló magyar futballkapcsolatok kiépülésében tagadhatatlan, mivel a trénerként vagy civil állásban dolgozó emigráns sportemberek – akárcsak a helyi magyar közösségek – hathatós segítséget nyújtottak a túrák megszervezésében.⁵⁰

Az I. világháborút követő bő egy évtizedben, miközben Európát megszakadt államközi kapcsolatok és szigorú határrezsimek jellemezték, a magyar futball új kontinensekkel bővítette kapcsolathálóját: Ázsia (Törökország), Afrika (Egyiptom, Marokkó, Algéria), Amerika (Egyesült Államok, Kuba, Mexikó, Argentína,

⁴⁶ A törekvés a semleges államok és Olaszország ellenállásán bukott el, mire Anglia kilépett a szövetségből. Földessy (szerk.) 1926: 266.

⁴⁷ Az egymással és a bécsi vagy Bécsben megforduló gárdákkal meccselő magyarok hosszúra nyúlt vendégeskedésében politikai okok is szerepet játszhattak: „a játékosok az FTC és az MTK ismeretes júniusi túrája után maradtak Bécsben, akkor, amikor Budapesten javában dühöngött a kommunizmus. Mi akkor tulajdonképpen menedéket adtunk a magyar játékosoknak”, nyilatkozta az osztrák csapatokat játékoscsábítással vádoló magyar sajtónak szövetségük elnöke, dr. Ignaz Abeles: *Sporthírlap* 1919. december 11. 3.

⁴⁸ *Sporthírlap* 1920. április 22. 4.

⁴⁹ A korabeli futballmigráció és a túrák összefüggéseiről áttekintően: Szegedi 2003.

⁵⁰ Az FTC 1929. nyári dél-amerikai túráját például a Brazíliában edzősködő, volt FTC-s Medgyesi Jenő hozta tető alá (*Sporthírlap* 1928. december 8. 5.), az MTK–Hungária 1930-as amerikai útját pedig egy MTK-s múltú, Mexikót megjárt tréner, Pozsonyi Imre egyengette (*Sporthírlap* 1930. július 12. 4.)

Uruguay, Brazília). A következőkben ennek az időszaknak a leveleiből válogatok, hogy regisztráljam az elbeszélésekben fölbukkanó új identitáselemeket.

„Automobilok ezek, nem emberek”:⁵¹ a kozmobalista magyarok útilevelei

„Arabok, néger, mulattok, európaiak rajzottak körülöttünk nagy összevisszaságban. Itt történt, hogy Kolos Pepi, meglátván egy szerezsen úriembert, mindenképpen meg akart győződni a színe valóságáról. Minden további nélkül odament tehát hozzá, mindkét kezével alaposan »végigtapogatta« a színes bennszülött arcát, s aztán, mint aki jól végezte dolgát, tovább sétált. Sötét bőre alatt is jól láttuk, hogy a néger egészen elpirult zavarában...”⁵²

Ebben a P. Howard-osra hangszerelt *culture clash*ben a túrázó magyar játékos „fehér ember”-identitása dominál. Kolos Pepi rácsodálkozása némileg indokolatlan, ha figyelembe vesszük, hogy a honi futballvilágot már az 1924-es párizsi olimpián megrendítette a „fekete ember”-élmény, midőn a mélyen alábecsült Egyiptom, a magyar futball (egyik) Mohácsát okozva, kiejtette a nemzeti csapatot, mégpedig a fekete Salem vezérletével. (Salem személyének Pluhár István is megkülönböztetett figyelmet szentelt, amikor az FTC gárdája négy évvel későbbi egyiptomi túráján újra fölbukkant.)

Az efféle határozott, borszínen alapuló vagy feltételezett történelmi-kulturális rangból származtatott *főlény* új nézőpontként jelentkezett a Trianon utáni, egyre messzibb és idegenebb vidékekről érkező útilevekben. Ám nem ez volt az egyetlen új elem. Míg Németországba, Franciaországba, Skandináviába és mindennek előtt Olaszországba szinte hazajártak a csapatok, az ibériai ösvény húszas évek eleji (újra)kitaposása az utókor szemében meglepő idegenségtapasztalattal járt, a *latin kultúrával* való találkozás előítéletekből és konkrét tapasztalatokból szövődött traumájával. (Ezt azért valamelyest előrevetítette a Ferencváros és Bilbao csapatának idézett, háború előtti összecsapása.) Váratlan és igazságtalannak tetsző vereségek hatására a vélt közép-európai kultúrfőlény és munkaszeretet tudata különösen nagyra nőtt, mint például a BEAC kanári-szigeteki kirándulásán:

„A kultúra itt még a rakétánál tart! [...] Nemcsak a déli és esti harangszót köszönti nagyhangú mozsárágyú, de az ünnep előtti estén s az ünnep egész napján ripegropog a város. Az este gyönyörűséges. csillagos, holdas egét ezernyi pukkanó rakéta, színes villanás ostromolja. Itt, [...] ahol a hajók, a világ, a kontinentális kultúra úszó hordozói csak bús bögéssel vizitelni járnak, [...] talán sohasem keres más, összetettebb élvezetet, gyönyörűséget az egyszerű szigetlakó a magasba szökő rakétánál. [...] Alkalma bőven van reá, hiszen itt jóformán állandó ünnep az élet. Csütörtökön szent

⁵¹ Pluhár István idézi az athéni szurkolótábor egyik tagját, aki az Enossis–FTC találkozón minősítette így a magyar csapat kondícióját: *Nemzeti Sport* 1927. december 23. 11. A metafora ugyanakkor a magyar csapatok korabeli mobilitására is alkalmazható.

⁵² Palágyi István, a Nemzeti SC játékosa az orani kikötőből: *Nemzeti Sport* 1939. január 2. 2.

János ünnepét ülték meg teljes munkaszünettel, tegnap vasárnap [...] volt, holnap Péter Pál s így megy ez hétről-hétre. Durrogás, rakétázás hajnaltól hajnalig, mert a csendháborítás fogalmát itt nem ismerik. Különben is a munka itt sohasem sürgős.”⁵³

A temperamentumos közönség mellett a büntetőket bőkezűen szóró spanyol bírókra is sűrűn panaszkodtak a magyar vándorok, akik, legitimista lelkületről téve tanúságot, több ízben is elzarándokoltak a Habsburg királyi családhoz San Sebastianba. Az MTK Ottó herceg kérésére még bemutatómeccset is tartott.⁵⁴

Ugyancsak új kaland volt a hosszú, balkáni vonatút a Konstantinápolyként emlegetett Isztambul és Egyiptom felé, ám ennél is nagyobb egzotikumnak bizonyult a földközi-tengeri, később az atlanti-óceáni hajózás.

„Fél 1-kor próbariadót rendeztetett a kapitány, hogy veszély esetén mindenki tudja, mi a teendő, hol vannak a mentőövek és kinek melyik csónakba kell beszállnia. Óriási sikere volt Szigeti [FTC]-elnöknek, aki nem talált elég bő mentőövet. [...] zeren csére a raktárban találtak egy kétszemélyes övet, amelyik végre megfelelt. [...]

Az Egyenlítőn való áthajózást az ősi szokások szerint nagy ünnepséggel üljük meg. [...] Siflis valahonnan egy hegedűt kerített s úgy húzta: »csak egy kislány van a világon...« A fiúk vele énekelték és azokra gondoltak, akik otthon maradtak. [...]

Déltájt feltűnik a part és fél 2-kor befutunk a Rio de Janeiro-i kikötőbe. Motoros csónakok raja veszi körül hajónkat s egyszerre csak felzúg a parton:

– Éljen a Fradi!

Lassan megy a kikötés, de végre partra léphettünk, hol ezernyi magyar élén már várt a magyar követ és hatalmas ünneplésben volt részünk.”⁵⁵

Már az európai turnékon is rendszeresen fölbukkantak a célország magyar közösségei, Trianon után azonban valóságos *nemzetegyesítő funkcióval* bővültek

⁵³ Pluhár István Las Palmasból: *Nemzeti Sport* 1926. július 14. 6. Továbbá: „Kényelmes alvás után déli 11 órakor érkezünk Villar-Formosoba, a spanyol–portugál határra. [...] Utunknak ez volt a legsivárabb részlete. Portugáliának ez a vidéke teljesen elhanyagolt, kulturálatlan, sivár terület. Csupa magas hegy, hatalmas sziklák, piszkos kis falvak, szegényes, lerongyolódott lakosság, kopár, kietlen vidék ez a Pyreneusok Montenegrója”, írta Vértes Imre a III. kerületiek útjáról. (*Sporthírlap* 1923. április 3. 5.) Lesújtó véleményét befolyásolhatta, hogy előzőleg a portugál vámosok átnézték a poggyászt, a drága, de sovány ebédet három tojással kellett kiegészíteni, és hogy a másodosztály a vonaton „oly rémesen piszkos volt, hogy a fiúk kérésére az I. osztályba mentünk át, ami távolról sem jelenti azt a kényelmet és tisztaságot, amelyet nálunk az I. osztály fogalma reprezentál”.

⁵⁴ „A kis királyfit az MTK egész vezetősége fogadta és a pálya szélére kalauzolva megkérte, hogy a kezdőrúgás megejtésével adjon jelt a mérkőzés megkezdésére. Ottó örömmel tett eleget a kérésnek [...] Élénken érdekelte a kapus szerepe, különösen Kropacseknek egy-két szép védeése ragadta meg a figyelmét. Kropacsek becéző nevét, a »tigris« külön meg is jegyezte magának.” *Sporthírlap* 1924. január 10. 5., Fodor Henrik dr.

⁵⁵ „Ferencváros” aláírású beszámoló a csapat útjáról Barcelonából Santosba: *Nemzeti Sport* 1929. július 16. 3.

az utak: az elcsatolt területek útba eső városainak magyarsága rendszeresen üdvözölte a csapatokat a helyi pályaudvarokon (ittallal is), a dél- és észak-amerikai kolóniák lelkesedése pedig már-már messiásváró színezetet öltött. Utóbbiak helyi megbecsültségük növekedését várták honfitársaik győzelmeitől, és amikor az összességében sikeres, ám fáradó FTC São Paulóban vereséget szenvedett, zokon vették.⁵⁶

Égészen más nézőpontok érvényesültek a Fradi edzője tudósításában, ami lényegében az FTC–Paulista találkozó komplett szakmai elemzése *közép-európai és szakértő* szemmel nézve. A „Potya” becenevű Tóth István ismételt bizonyítékát adta, hogy még a világszerte ugyanazon szabályokat követő játékokban is konkrétan körülírható lokális sajátosságok mutatkoznak meg:

„Az egyéni driblínék még mindegyik [brazil] híve, viszont az összjátékban ott tartanak még, hogy egy-két húzással, nagy területet átfogó rúgással akarnak az ellenfél kapuja előtt teremni, helyzetet szerezni. Ezek a tulajdonságok még a kevésbé kulturált futball sajtóságai s éppen ezért közép-európai szemmel nézve játékokat és játékosait, azt kell mondanom, hogy a csapat valami *csodálatos nyersanyag*, melynek megvan az egyéni stílusa, játékfelfogása, de kevés az iskolázottsága.”⁵⁷ (Kiemelések az eredetiben.)

A világbíró futballisták Törökországban a muszlim, majd Észak-Afrikában a gyarmatbirodalmi atmoszférába is beleszagolhattak:

„A magas falakon mindamelllett sok »hálóingés« arab próbálkozik beszökni. [...] Az angol katona visszavezeti a falhoz, és ki kell a nyakoncsípettnek másznia ott, ahol bejött. S amíg a magas falra mászik, zuhog reá az angol nádpálcája. [...] Az araboknak persze nem tetszik ez az angolos eljárás és [...] a közelünkben levők gyűlölettel szidják az angolokat. De csak maguk között.”⁵⁸

A Ferencváros aztán a helyben állomásozó brit katonai válogatottal mérkőzve az *antiimperialista Robin Hood* sajtós szerepében találta magát (miközben 0:6-ra nyert):

⁵⁶ „[A]kadtak »magyarok«, – akik dühöngve támadtak rájuk: – Maguk most elmennek... itt hagynak a slamasztikába[n], szégyen, gyalázat, oda a kolónia becsülete. Hát erre csak azt tudom mondani, hogy az a 80.000 lelket számláló kolónia, amelyik magának munkával, tisztességgel nem tud becsületet szerezni a Ferencváros tizenegye nélkül, az nem érdemli meg, hogy legyen.” *A Magyarság* M. M. monogramú tudósítója, aki az FTC játékosait mindazonáltal egy üzleti vállalkozás áldozatának látta. (1929. augusztus 13. 6.) A Ferencváros 1929-es dél-amerikai túrájának legnagyobb fegyverténye egyébként a kétszeres olimpiai bajnok, a rákötvetkező évben az első világbajnoki címet is elhódító uruguayi válogatott legyőzése volt.

⁵⁷ *Nemzeti Sport* 1929. július 31. 3.

⁵⁸ Pluhár István az FTC alexandriai mérkőzéséről: *Nemzeti Sport* 1928. január 6. 2.

„– *Kojsz, kojsz magari* – hangzik a tribünön, ami annyit jelent, hogy: *jól van, magyarok*.

[...] Ezen a mérkőzésen elfelejtettek minden vereséget, amit a Ferencváros csapataikra mért, és csak az lebegett szemük előtt, hogy a félve gyűlölt angolok vereséget szenvedjenek.”⁵⁹

A magyar játékosok azonban nem feltétlenül voltak ennyire érzékenyek a nemzetközi viszonyok nüanszaira. Magánleveleikben, amelyeket a bulvárosodó sportmédia leleményesen elkonzervált a családtagoktól, igen kevés alkalommal olvashatunk egzotikumról és lúdbőröztető kalandokról, a nemzet büszke képviseléről nem is szólva. Annál többször a *szórakoztatóipari vendégmunkás* mindennapjairól.

„Kedves Pajtás!

Itt vagyunk még Mexikóban, ahol szombat és vasárnap játszunk. Jövő vasárnap átme gyünk Havannába, mert itt olyan kevesen vannak, hogy a klub ráfizet, ha nem lesznek többen. *Nagyon el vagyunk keseredve, mert kevés a dohány.* Persze ez nem vonatkozik ránk, játékosokra. Nekünk bizony gyűlik már szépen a prémium. [...] Hárman lakunk egy szobában, Weber, Barátki és én, de éjjel nem sokat alszunk, mert *minden héten egyszer-kétszer nagymosást tartunk*. Sorra kerül a zokni, zsebkendő, alsónadrág. Ezt nekünk kell mosni, mert itt irtó drága és csak az inget adjuk oda mosni.”⁶⁰

Az MTK proficsapata, a Hungária a híradások szerint valóban veszteséggel zárta az utat, részben azért is, mert a dél-amerikai figyelmét és legkiválóbb játékosait a szimultán (és magyar részvétel nélkül) zajló uruguayi világbajnokság kötötte le.⁶¹ A kockázat, a költségek és/vagy a gazdasági világválság hamar véget is vetettek az amerikai körutaknak, amelyek a II. világháború előtti túramozgalom csúcának is tekinthetők, a megtett táv alapján mindenképpen. (1928 és 1931 között a Sabaria, a Ferencváros, a Hungária és az Újpest is átszelte az Atlanti-óceánt.) Hogy mi volt a pontos ok, arra talán csak egy futball-gazdaságtörténet tudna válaszolni. A gyakran parodizált útilevek⁶² és a túrapénzkereset műfaja

⁵⁹ *Nemzeti Sport* 1928. január 20. 5. (Pluhár.)

⁶⁰ Legjobb barátjának Kalmár Jenő a Hungária amerikai túrájáról: *Sporthírlap* 1930. augusztus 14. 7. Nem mindenki ment bele a részletekbe: „[N]agyon érdekes levelezőlapra bukkantunk. Ezt egyik játékosunk írta haza. Így szólt: »Kedves Anyjuk sokszor üdvözöl Apjuk.«” Tycho Rudolf, a Phöbus cég- és túra vezetője a csapat olasz útjáról: *Sporthírlap* 1934. január 3. 2.

⁶¹ Megtérül a Hungária-túra deficitje? *Az Est* 1930. szeptember 14. 13.

⁶² Egy előkézenyen összeállított levélsablon (*Nemzeti Sport* 1936. január 5. 4.; *nem kívánt tör lendő): „Csapatunk annak dacára győzött (győzelemmel felérő döntetlent ért el, azért kapott ki),* hogy (mert)* lábában (tagjaiban, fejében)* érezte a 36 óras (24 óras, 16 óras stb.)* utazást. A vonat (repülőgép, autóbusz, fiakker, gyaloghintó, megerőltető gyaloglás)* sokat kivett a fiúkból s így nem csodálható, hogy a vad portugálok (félelmetesen nyugodt svájciak, gyors spanyolok, céltudatos németek, szellemes franciák, ravasz görögök, rengeteget fejlődött modernizált törökök, hűvös nyugalomú facipós hollandok)* sok kellemetlen percet szereztek csapatunknak. [...] Csapatunk fényesen (csodálatosan, mesebelien, pompázatosan)* játszott s a helyi

azonban a nem szűnő hazai sajtókritika ellenére tovább virágzott, különösen, hogy a világháborúig a magyar futball olyannyira féltett márkája Közép-európai Kupa-győzelmekkel (1928, 1937: Ferencváros, 1929, 1939: Újpest) és világbajnoki ezüsttel (1938) bizonyította piaci értékét, a külföldre szerződő játékosok és edzők sokaságának eredményeiről és kapcsolathálójáról nem is beszélve.⁶³

VÉGSZÓ

A fentiekben a világszínpadra kilépő magyar futball kísérőivé szegődtünk: tanúi lettünk, hogyan kapcsolódott be az európai vérkeringésbe, majd – a világháborút követő bő egy évtizedben – hogyan vállalt szerepet további kontinensek futball-szórakoztatóiparában. Az egyre távolibb vidékekre vezető túrákon útilevelek százai születtek, hogy megtöltsék a hazai tömegsajtót olyan tájakon szerzett élményekkel, ahová az olvasók a megszorított határait szigorúan őrző Európából nemigen juthattak el.

Kijelenthető-e a magyar játékosok kalandjait megörökítő elbeszélések alapján, hogy identitásuk globális volt? *Globalizálódott* – annyiban, hogy egy globális játék előadóiként is fölléptek a világot egyre sűrűbben behálózó, állandósuló nemzetközi futballkapcsolatok és -útvonalak állomásain. Ebből azonban az identitásnak csak egy szigorúan dichotomikus (globális *vagy* lokális) fölfogása szerint következne, hogy önazonosságuk elvesztette klubhoz, nemzethez vagy Európához kötődő jellegét. Az identitások globalizációjának vizsgálatát ezért és az útilevelekből kiolvasottak alapján érdemes volna inkább egy olyan, rugalmasabb keretben megejteni, amely a szerepkínálat bővülése irányából közelít az identitásglobalizációhoz. Ebben az értelmezésben arra a folyamatra figyelhetünk, ahogyan a globalizáltság különböző fokaira érő futballipar újabbnál újabb identitásokat, univerzálisabb rétegeket, szerepeket kínált föl résztvevői számára. Az identitások különösen a transzkontinentális futballkörúton adódó helyzetekben, az európai-tól eltérő közegben sokasodtak. Ha akadt domináns identitás, akkor az a *futballjátékosé*, akivé a túrák résztvevője idegen terepen elsősorban vált, miközben a kibontakozó globális szórakoztatóipar kenyérkeresőjévé is avanszált. Ám még ezek az univerzálisnak tetsző szerepek sem nélkülözték egészen a lokális árnyalatot (gondoljunk Tóth István tréner deklaráltan közép-európai nézőpontjára vagy az angol katonák elleni mérkőzésre, amelyen az FTC váratlanul egyiptomi lett),

sajtó szerint igazi arany- (platina-, ezüst-, réz-, acél-, vas-, ólom-, plé-, ócskavas-)* csapat. [...] Ellenfelünk helyi (országos, kontinentális, világ)* bajnok s a győzelem (döntetlen, kis gólarányú, aránylag kis gólarányú vereség)* óriási siker.”

⁶³ A vendégmunkás játékosok és edzők működéséről: Szegedi 2016: 217–258, 403–435. Érdemes megjegyezni, hogy a futballcsapatok mellett túráztak a vízilabdázók, úszók, birkózók stb. is, bár jóval csekélyebb gyakorisággal és visszhanggal; illetve hogy a régió más országainak csapatai szintén megfordultak a magyarok látogatta helyeken, eredményeiket gondosan számon is tartotta a hazai sajtó.

főleg akkor nem, ha egy lokalizálható közösséget (például a *Nemzeti Sport* olvasótáborát) szólították meg.

Mindeme megfontolások alapján tehát kételkednünk kell a tisztán és rögzítetten globális identitás lehetőségében, és az identitás globalizációjának történeti vizsgálatát más, alkalmasabb eszköztárral kell megejtenünk. Például olyannal, amely nem a globális–lokális/nemzeti oppozícióval operál (és amely nem tekinti inherens módon egymás utáinak a nemzetek és a globalizáció korát), hanem az identitás meghatározásának szociálpszichológiai hagyományaira támaszkodik, pontosabban arra a fölfogásra, miszerint az identitás változékony képződmény, alkotóelemeinek (vagy ha tetszik: *szerepeinknek*) rangsora sem állandó, ellenben ki van téve az érzelmek és az adott helyzet hatásának.⁶⁴ Ez a fölfogás megengedi, hogy a globálist és a lokálist egyidejű identitásoknak tekintsük, amely identitások helyzetből függően kerülnek előtérbe.

Ugyancsak segítségül hívható az az elképzelés, amely a globális posztmodern (Anthony Giddens olvasatában: késő modern) identitás elsődleges jellemzőjeként az el- és feloldódást jelöli meg, az örökös rögzíthetlenséget, az értelemdadásért folyó küzdelmet, az „identitás-áruház” vég nélkül gyarapodó választékát.⁶⁵ A globális szórakoztatóiparba besodródó sportoló korai, de manapság is jól ismert ideáltípusa ennek az újfajta, lebegő identitásnak, hiszen életét a bizonytalanság és a rövid időtartam uralja. Egyszerre tartozik csapathoz, városhoz, nemzethez és a futball univerzális nyelvén beszélőkhöz, miközben megannyi nyelvben és kultúrában megmártózik; egzisztenciális kilátásai meccsről meccsre, klubról klubra, országról országra változnak; jövője ráadásul ki van szolgáltatva sérülékeny, megállíthatatlanul öregedő testének is, hosszú és rövid távon egyaránt.

A globális identitásnak ez az elképzelése nem állítja szembe a globálist és a lokálist/nemzetit, hanem az egymástól való kölcsönös függésükre, az identitások rögzíthetlenségre, sokasodására és az egyidejűségekre helyezi a hangsúlyt. Ebben az értelmezési keretben talán nem káprázat, ha a világfutball magyar vándorainak – mint láthatunk – folytonos szerepbővítésre és alkalmazkodásra ítélt identitásában megpillantjuk a globalizáció nyomát. Még ha a lokalitások gúzsába kötött (és az amerikai bevételt kevelő) európeér futballintéző idegenkedett is a jelenségétől:

„Végigjártam már egész Európát, a szívüket és lelküket az arcukon viselő svédektől le a vendégszerető dánokon keresztül, a kicsinyes franciákon túl a közönyös és csak itt-ott fellobbanó spanyolokig. [...]s mindig, mindenütt a lüktető szívet, a melegséget, a sportember vonzódását a sportemberhez éreztem [...].

Itt, Amerikában eddig semmi ebből nem tudott megkapni. [...]

Talán ha nekünk is ömlik az arany, mi is elégedettebbek lennénk. El is tudnék itt élni egy-két-tíz évig, ha kell, dolgozni robotba és rakni a pénzt élére, de azután csak

⁶⁴ Az identitás illetően megközelítéséhez alapul vettem: Owens et al. 2010.

⁶⁵ Itt elsősorban Zygmunt Bauman, Stuart Hall és Anthony Giddens meglátásaira támaszkodom: Bauman 2001; Hall 1997; Sik 2013.

újra visszamennék a jó öreg Európába, a kék Duna partjára, a Parlament-kávéház törzsasztalához. [...]

A sportot pedig, különösen nemzetközi vonatkozásban, sohasem fogom tudni más-ként elképzelni, mint a szívekben élő és onnan áradó valamit, túl azon a rúgott labdán, gólon és bevételen, mely elvégre jelensége és kísérfője a sportnak, a lényege azonban az a hatás, melyet a szívekben és lelkekben kivált, mely ott ül az arcokon, sír és nevet, ölelkezik és fenyegetődzik, de mindig kezet szorít az ellenféllel. Ezért utazunk, ha kell a tengerentúlra, ezért járunk országról országra és ha ez a momentum hiányzik belőle, akkor kár hazulról kimozdulni.”⁶⁶

FORRÁSOK

Az Est, 1930.

Az Ujság, 1908, 1911–1912, 1915–1916.

Budapesti Hírlap, 1912, 1914, 1929.

Magyarság, 1929.

Nemzeti Sport, 1911–1912, 1926–1929, 1932, 1935–1936, 1939.

Népszava, 1911.

Pesti Napló, 1911.

Sport hírlap, 1913–1914, 1919–1920, 1923–1924, 1928, 1930, 1934.

Világ, 1911.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Balajthy Ágnes 2017: Térkép nélkül. Utazási irodalom a két világháború között. *Filológiai Közöny* (63.) 2. 101–111.

Balogh János Mátyás 2017: Orth György emlékezete. *A hét dokumentuma – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* 2017. július 17. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/orth_gyorgy_emlekezete – utolsó letöltés: 2021. április 12.

Baráth Katalin 2020a: Nép, nemzet, futball. Az „angol játék” globalizációjának kezdetei. *Századok* (154.) 6. 1207–1232.

Baráth Katalin 2020b: „Gegenpressing”. Az első stadionépítési láz részvénytársaságai: FTC és MTK (1908–1943). *Korall* (21.) 81. 100–137.

Bauman, Zygmunt 2001: Identitás és globalizáció. *Magyar Lettre International* 42. 11–13.

Fekete Pál 1963: *Orth és társai. Orth György, Schlosser Imre, Zsák Károly*. (Színes Sportkönyvtár.) Sport, Budapest.

Földessy János (szerk.) 1926: *A Magyar Futball és a Magyar Labdarúgók Szövetsége 1897, 1901, 1925*. Magyar Labdarúgók Szövetsége, Budapest.

Hall, Stuart 1997: A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris, Budapest, 60–85.

⁶⁶ Fodor Henrik Havannából, „ebből a földi paradicsomból” 1930. július 31-én: *Sport hírlap* 1930. augusztus 23. 4–5.

- Hegy Tamás 2019: Mexikóban a magaslati levegő, Kínában a háború tolt ki vele. *Nemzeti Sport* 2019. november 4. <https://www.nemzetisport.hu/> – utolsó letöltés: 2021. január 19.
- History of FIFA – FIFA takes shape* <https://www.fifa.com/mensyoutholympic/news/history-fifa-fifa-takes-shape-449> – utolsó letöltés: 2021. április 12.
- Magyar Életrajzi Lexikon* 1981: 3. kiegészítő kötet A–Z. (Főszerk. Kenyeres Ágnes.) Budapest.
- Mazlish, Bruce 1999: Psychohistory and the Question of Global Identity. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory* (46.) 93. 18–28. DOI: 10.3167/004058199782485848.
- Owens, Timothy J. – Robinson, Dawn T. – Smith-Lovin, Lynn 2010: Three Faces of Identity. *Annual Review of Sociology* (36.) 477–499. DOI: 10.1146/annurev.soc.34.040507.134725.
- Pásztor Árpád 1912: A football lelke. Stockholm, július 7. *Nyugat* (5.) 14. 154–156.
- Pikó Bettina 2019: Kultúra és lélektan egy globalizálódó világban. A globalizáció társadalom-lélektana. In: Pikó Bettina: *Kultúra, társadalom és lélektan*. Akadémiai, Budapest. <https://mersz.hu/piko-kultura-tarsadalom-es-lelektan> – utolsó letöltés: 2021. január 20. DOI: 10.1556/9789634544616.
- Puskás Julianna 1981: A magyarországi kivándorlás sajátosságai a két világháború között (1920–1940). *Magyar Tudomány* (26.) 10. 735–745.
- Régi Tamás 2007: Vadászok és vadászók. Vadász kultúra és gyarmatosítás a XX. század első felében Kelet-Afrikában. *Budapesti Könyvszemle* (19.) 2. 150–159.
- Sik Domonkos 2013: Giddens modernitáselmélete: identitás és intimitás. *Replika* (82.) 1. 131–144.
- Szegedi Péter 2003: Az első cipőzsinórnál kezdődött... A magyar hivatásos futball születése. *Korall* (13.) 163–183.
- Szegedi Péter 2016: *Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig*. Akadémiai, Budapest.
- Szinnyei József 1897: *Magyar írók élete és munkái*. 5. kötet. Hornyánszky, Budapest.
- Szirák Péter 2012: Irodalmi utazások. Megértésteljesítmények a két világháború közötti irodalmi útirajzokban. *Irodalomtörténet* (100.) 1. 27–32.
- Taylor, Matthew 2006: Global Players? Football, Migration and Globalization, c. 1930–2000. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* (31.) 1. 7–30.
- Tomlinson, John 1999: *Globalization and Culture*. Polity Press, Cambridge–Oxford.
- Wilson, Jonathan 2020: *A magyar futball aranykora*. Gabo, Budapest.
- Wilson, Jonathan 2021: „Senkinek sem volt olyan hatása a világ fejlődésére, mint a magyaroknak” (interjú). *HVG* 2021. január 3. https://hvg.hu/itthon/20210103_jonathan_wilson_arancypapat_magyar_valogatott_interju – utolsó letöltés: 2021. január 20.